

mán kell gondolkodnia. Ennek negatívumát fokozza még az is, ahogyan dolgozik a szerző. Mintegy negyedszáz mai, nyugati irodalomtudós és esztéta műveiből válogat szakavatottan. A közölt tanulmányok az irodalomtudomány történetiségével, az alkotó egyéniség szerepével, a realizmus és modernizmus újra és újra realmerülő kérdéseivel foglalkoznak. A polgári irodalomelmélet különböző csoportjaihoz tartozó kutatók minden említett témakörön belül differenciált álláspontot mondhatnak magukénak. Kiindulópontjukat Elszberg szerint alapvetően két polgári filozófia: irányzat határozza meg, az egzisztencializmus és a neopozitívizmus.

E területen számos alkalom kínálkozna a részletes tudományos elemzésre és vitára. És ez az, amit hiányolunk. J. Elszberg megelégszik mechanikus szembeállítással. Ismerteti Arnold Hauser, Emil Staiger, René Wellek, Ernst Cassirer, J. A. Richards, H. Benac, Theodor W. Adorno konkrét elméleti kérdésekben elfoglalt álláspontját, de saját elemző gondolatai helyett Marx, Engels, Lenin, Plehanov, Gorkij, sőt Herzen és Szaltikov-Scedrin idézeteket állít szembe velük. Így J. Elszberg a marxista kutatás módszerének alkalmazásától fosztja meg magát, amely lehetővé tenné napjaink legégetőbb irodalomelméleti kérdéseinek valóban tudományos vitáját.

URBÁN NAGY ROZÁLIA

Sydney J. Krause (ed.): Essays on Determinism in American Literature. Kent, Ohio, 1964. The Kent State University Press, 116.

A Helikon századforduló-számában, a korszakra vonatkozó angolszász kutatások ismertetések sorozatában, szó esett arról, hogy a naturalizmust általában összefüggésbe hozzák a determinista szemlélettel és ugyanakkor rámutatnak arra az alapvető ellentmondásra, mely e determinista szemlélet és az emberi küzdelem ábrázolása mint művészi célkitűzés között fennáll. A jelen kötet egy amerikai szimpozium anyagát tartalmazza, melynek résztvevői egyetértettek abban, hogy a naturalizmus az egyetlen irodalmi mozgalom, melynek a determinizmus volt domináns szemlélete, de szükségét érezték annak, hogy a determinizmus tágabb összefüggéseire is rámutassanak. A szerzők szándéka az, hogy közös nevezőre jussanak egy az irodalomban jelentkező szemlélet és a hozzá elsősorban kapcsolódó mozgalom értelmezésében.

Ezt a közös felfogást a szerkesztő körvonalazza bevezetőjében. A naturalizmus korszakát viszonylag tágan számítja: kezdetének Zola *L'Assomoir* (1877), végpontjának Dreiser *An American Tragedy* (1925) című regényét tekinti. A naturalizmusra a későbbiekben következő ellenhatást azzal hozza összefüggésbe, hogy a modern tudomány (Planck, Heisenberg) megcáfolta a XIX. századi tudománynak a determinizmusról kialakított felfogását. Így azután a későbbi írók közül mind azok, akiknek műveiben csak egyes jellegzetességek mondhatók naturalistának (Faulkner, Hemingway), mindpedig azok, akiket kimondottan naturalistának tekinthetünk (James T. Farrell, John Steinbeck, Nelson Algren, Norman Mailer, James Jones, Willard Motley) éppen a determinizmust vetették el a korábbi naturalizmus örökségéből. A mindenkorai naturalizmus összetettségének megértéséhez Krause szükségesnek tartja annak megállapítását, hogy teljesen determinista szemlélettel sohasem írtak műalkotást, hiszen ez teljes képtelenség lenne. Azok a jó művek, melyek alapvetően ilyen szemléletből merítettek, a determinizmussal szembenálló tényezők elismerése révén váltak műalkotássá. A naturalista írók tehát közelebb álltak azokhoz, akik a természetnek az ember fölötti elhatalmasodásától félték (Donne, Pascal), mint a természettudósokhoz (Bacon, Newton, Darwin). Zola, George Moore, Butler, Hardy, Stephen Crane, Norris, Garland és Dreiser alakjainak morális nagyságát elemezve Krause arra a következtetésre jut, hogy a naturalisták világszemlélete — melyet legtömörebben Crane foglalt össze — alapvetően paradox jellegű és nem áll messze attól az évszázadokon keresztül Európa-szerte elterjedt felfogástól, amely a létezés az élőlények hierarchikus láncolataként értelmezte.

Két tanulmány foglalkozik a naturalizmust megelőző és követő determinizmussal. L. S. Mansfield Melville-t tekinti a legkorábbi amerikai írónak, aki a determinizmus-problematikát élesen felvetette. A regények konkrét elemzéséből meggyőzően mutatja ki, hogy Melville — Emerson és Hawthorne idevágó gondolatait továbbfejlesztve — a személyiséget a véletlennel, a szabad akaratral és a szükségyszerűséggel való korrelációjában próbálta definiálni, s megkísérelte számbavenni az emberi akaratot korlátozó tényezőket. T. E. Conolly szerint Faulkner, a naturalizmuson túli determinizmus írója ott folytatta a problematika kidolgozását, ahol Melville abbahagyta azt: nemcsak abban, ahogyan az emberi akarat örökléséből, környezetből és lelki akaratból következő korlátait

megjelölte, hanem abban is, hogy későbbi éveiben egyre inkább az embernek sorsával való küzdelmét tekintette legfőbb témájának.

Ugyancsak két tanulmány elemzi a determinizmus szimbolikus és filozófiai vonásait. Edward Stone azt a Poe és Melville műveiben megkezdődött folyamatot kíséri végig, melynek során a fehér szín elvesztette eredeti szimbolikus jelenségét (szépség, erény, tisztaság) és új jelentést (fátum, kiszolgáltatottság) kapott. G. W. Allen tanulmánya különösen hozzájárul ahhoz, hogy az amerikai determinizmusról az eddigénél összetettebb kép alakuljon ki. Rámutat arra, hogy a korszak legjelentősebb amerikai gondolkodója, a determinista kiindulású William James egyre közelebb került a szabad akarat, a véletlen és a lehetőség potenciális jelentőségének felismeréséhez, a világegyetem befejezettségének, a jó és rossz meglétének gondolatához, s mindebben Emerson továbbfejlesztője volt, aki az emberi szabadságot a fátum szerves részének tekintette.

A gyűjtemény utolsó három fejezete azt igyekszik bizonyítani, hogy a determinista szemléletű írónak annyiban sikerült művészi értéket létrehozniuk, amennyiben eltértek a teljes determinizmustól. E. M. Branch megcáfolja azokat a kritikuskokat, akik Farrelt mereven determinista szemléletű írónak tekintették. Szerinte Farrelt eszmei forrásai közül a pragmatizmus arra indította, hogy a személyiség és a társadalom funkcionális kapcsolatának vizsgálatában a személyiséget egyszerre aktívnek és passzívnek, társadalmi oknak és terméknek fogja fel; Dewey etikája pedig arra figyelmeztette, hogy a merev szabályoknak tekintett elvek eltávolítanak a tapasztalattól. Dos Passos akkor tudott jó regényt írni — így érvel John Lydenberg —, amikor alakjainak megformálásában eltért teljesen determinista elvi állásfoglalásától. Példaként a tanulmányíró az USA-trilógia egyes szereplőit említi, akik nem teljességgel meghatározott, dönteni nem képes automaták, hanem a szavakkal tudatosan visszaélő emberek, akiket az író gazembernek tekint, és elvárja az olvasótól, hogy ő is elítélje őket. A kötet legmeglepőbb átértelmezését Sherwood Cummings szolgáltatja, kimutatván, hogy Mark Twain *What Is Man?* című traktátusában a világegyetemet pontosan működő gépnek, magát az embert pedig automatának tekintő felfogást (Newton illetve O. W. Holmes elméletét), valamint Darwinnak és követőinek tanítását próbálta továbbfejleszteni, azaz nagyon közel került a naturalisták elveihez. Ezek a hatások azonban Mark Twaint viszony-

lag későn, legjelentősebb műveinek elkészülte után érték, s regényei még távolmaradnak a kései értekezésben körvonalazott merev determinizmustól. Mindazonáltal a korábbi szépírói művek és a kései traktátus közé nem lehet merev választalat állítani: Mark Twain már korábbi műveiben is különös nyomatékkal hangsúlyozta a környezet jellemformáló erejét. Ezeknek a műveknek alapján ő is azok közé sorolható, akiket a determinista szemlélet paradox módon annyiban segített hozzá a művészi alkotások megteremtéséhez, amennyiben rádőbentette őket az ember viszonylagos szabadságának jelentőségére.

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY

Hermann Bahr: Zur Überwindung des Naturalismus. Theoretische Schriften 1887—1904. Hrg. von Gotthard Wunberg. Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz, (1968.) W. Kohlhammer Verlag, 211. Sprache und Literatur 46.

Hermann Bahr is azok közül való, akiket sokan emlegetnek, de kevesen olvasnak. A Gotthard Wunberg által kiadott válogatás azt bizonyítja, hogy érdemes olvasni őt. Arról a tanulmányról tanulmányra öröklődött hagyományról ugyan le kell mondanunk, hogy a naturalizmus és a századforduló körüli irodalmi élet teoretikusa. De az, ami e kötet alapján is bebizonyosodik, több ennél, legalábbis az irodalomtudomány számára: ezen idők produktuma, akinek az írásai elsősorban azáltal vezetnek el felismerésekhez, hogy híven tükrözik a kor változásait és tartalmait. Ő ugyan ítélőbíró és próféta akart lenni, és ennek is hitte magát; valójában sokkal inkább tanú és érzékeny műszer.

Ebből a szempontból érdekes mindjárt a kötet első darabja, az 1887-ből származó Ibsen-tanulmány. Minden megvan benne, ami gondolati-filozófiai elemként a naturalizmus világnézeti és világkép-struktúrájához tartozott, olvasható is, ami akkor még csak rejtve volt jelen, és majd csak a naturalizmus után lépett színre a volt naturalistáknál. Az előbbiekhöz tartozik elsősorban a marxizmus, ill. annak néhány tetszetős, az irodalmi kritikában könnyen forgatható, a darwinizmussal és a pozitívizmussal kevert és ebben a formában társadalmilag semmire sem kötelező tétele: a műveket keletkezésük feltételeiből kell megérteni, a szépség kategóriái változnak; az új felfedezés örömeivel és provokáló büszkeséggel hirdeti „a dolgok örök